تەکنەلۆژیا لەگەڵ کەلتوردا گونجاوە

فەلسەفەی رەوشت پێشینەیەکی دێرینی هەیەو هەر لەکۆنەوە یانی لەکاتی دروست بوونی فەلسەفە لەکایەدا بووەو باس و گفتوگۆی جۆراوجۆر لەبارەیەوە کراوەو چەمکە بەرجەستەکانی لەو چوارچێوەیەدا دروست بووە.

بەو شێوەیە کە کاتێ باس لەفەلسەفەی رەوشت دەکرێ، بەلانی کەمەوە دەتوانرێ باس لەبنچینەگەلێك بکرێت کە بەیارمەتی ئەم بنچینەیانە هەوڵدەدرێ دیاردەو بابەتگەلێکی وەك دادپەروەری‌و بەرپرسیارێتی کە پاڵنەری سەرەکی دروست بوونی فەلسەفەی رەوشت بووە، دیاری بکرێت، بەڵام فەلسەفەی تەکنەلۆژی باسێکی تەواو تازەیە کە درێژی تەمەنیشی لەیەك سەدە یان یەك سەدەو نیو تێپەڕ ناکات.

دەگەڵ ئەمەش کە ئەمرۆکە فەلسەفەی تەکنەلۆژی‌و فەلسەفەی زانست چونەتە ناو یەکداو پێ بەپێی یەکتر بەرەو پێش دەڕۆن‌و پەیوەندیانیش بەناوبانگتر بووە، لەسەردەمی کۆندا گرنگیەك بە زانینی تیۆری‌و زانستی دەدرا، بۆ زانینی کرداری ئەو گرنگیە نەدەدرا ئەم پاپەی نەبوونە بەردەوام بوو تاکو ئەم سەردەمە کە پێوەندی مرۆڤ دەگەڵ تەکنەلۆژیدا سەرکەوتنی جۆراوجۆری بەدەست هێناو تەکنەلۆژیا لەحاڵەتی دواکەوتن‌و یەك ڕەگەزی چووە دەرەوە. بەداهێنانی فەلسەفەی توێژینەوە کە فەیلەسوفان سەبارەت بەم چەمکە ئەنجامیان دا توانیان سەرکەوتنی باشتر بەدەست بهێنن. بەدوورستنەوەو نەناسکردنی تەکنەلۆژی سەبارەت بەو ناوەڕۆکە کۆمەڵایەتیەی کە تێدا تۆمارکرابوو توانیان لەتەکنەلۆژی دیاردەیەك دروست کەن کە گرنگی‌و بەهای بیرکردنەوەی هەبێت‌و تەنانەت لەلایەنە مادیەکەشی زیاتر. ئێستا هەوڵ دەدەین بەشێوە لەپێکهاتەی تەکنەلۆژی زانیاریەکان یان پەیوەندیەکان نزیك بینەوە.

ئێستاکە ئەم پرسیارە دەخرێتە ڕوو کە ئایا سازراوەکان(ممنوعات) سیاسەتیان هەیە؟ ئەم پرسیارە سادەیە لەپلەی یەکەمدا دەگەڵ ئەرکە ڕۆژانەکانی ژیانماندا بێگانەیە، چونکە لە سازراوەکان وەك خاوەن سیاسەت بیر ناکرێتەوە، بەڵام ئەم وتارە هەوڵ دەدات وەها خەسڵەتی بە تەکنەلۆژییەوە پێوەند بدات، چونکە هاتنی هەر تەکنۆلۆژیایەکی نوێ بەشێوەیەك شوێنی جیهانی ئێمە دەگۆڕێنێ‌و کاریگەری خۆی هەیەو ڕەگەزە تەکنەلۆژیە هاتووەکان بۆ ژیانی مرۆڤیش ئەگەر بەردەوام بێت، ئەم بەردوامیە هەر مانەو سەبارەت بەوانەش هیچ کارێکمان پێ ناکرێت، ئەگەر بمانەوێ کاری بەرانبەر ئەمە ئەنجام بدەین، پێویستە هەر لەسەرەتاوە ئەنجام بدەین، بەڵام هەر ئەوەندە لەقۆناغی سەرەتایی تێپەڕبوو، ئیتر لەشوێن‌و جێگای خۆی جێگیر بوو، دەبێتە بەشێکی نەپچڕاوی زیندەگی ئێمەو بەهەر مەبەستێ داهێنرابن لەبەرانبەری گۆڕان‌و دەستێوەردان بێ باکن، ئەو شتانەی کە ئێمە پێیان دەڵێین تەکنەلۆژی شێوە جۆراوجۆرەکانی بەدیهێنەری سەقامگیری‌و تەکوزین لەجیهاندا، زۆربەی ئامرازو دەزگاگەلێ کە بۆ ژیانی ڕۆژانەی ئێمە گرنگن‌و لەهەموو بوارەکانی ڕێکوپێك کردنی چالاکیەکانی مرۆڤدا خۆی ئەنوێنێ‌و کاریگەریان هەیە، چ بەئاگایی بێت‌و چ بەبێ ئاگایی، چ بەئەنقەست‌و چ بەهەڵە. کۆمەڵگە مرۆڤایەتیەکان دەستورو پێکهاتەگەلێکیان بۆ تەکنەلۆژی هەڵبژاردووە کە لەسەر شێوەی کارکردنی خەڵك، چۆنیەتی دامەزراندنی پەیوەندی‌و شێوەی بەکارهێنانیان بۆ ماوەیەکی درێژخایان کارلێکەریان هەیە. کەسانی جیاواز لەشوێنی جۆراوجۆردا لەم بریاردانە بەشدارن. دەسەڵاتداران یەکسان نین‌و وەك یەکیش لەم بوارەدا بیرناکەنەوە. پێشتریش مەودای هەڵبژاردن تەنیا کاتێ دێتەکایەوە کە ئامرازێکی تایبەت یان دەزگایەکی دیاریکراو بۆیەکەمین جار دەخرێتە بەردەم بەکارهێنانەوە، چونکە دوای هەر هەڵبژاردنێك هەموو پەسندکراوەکان پلەپلە لەچوارچێوەی ئامرازی مادی سەرمایەگوزاری ئابووری‌و داب‌و نەریتی کۆمەڵایەتیدا شێوازی جێگیر بەخۆیەوە دەگرێ. بە وتەیەکیتر، بە بڕیاردانە سەرەتایەکان، لەکاردا هەموو چەم‌و خەمە بەکارهاتووکانی لەناو دەچن، هەنوکە چی دەتوانین بڵێین.

گریمان ئەوەیە کە تۆ دەگەڵ تەکنۆلۆژیەکدا کە دەتەوێ کەڵکی لێوەربگری سەروکات هەیەو ئەمیش بەشێوەیەکی ڕێك لەژینگەی جیهاندا تۆمارکراوە. وادابنێ ئەم ژینگەی جیهانە لەدوو شت پێکهاتووە، یەکێکی جیهانێکە لەبەرانبەری تۆ دووەمیش جیهانێکە کە یەك ڕەگەزی تەکنەلۆژیەو ڕەگەزیتریشی خودی مرۆڤە.

بەخستنە بەرچاوی ئەم دووهۆکارە بنەڕەتیە، مەوقعیەتێ کە دێتە ئاراوە چۆنە؟ هەمیشە لەبەکاربردنی ئەو تەکنەلۆژیە ڕووبەرووی جۆرێ ڕوونی‌و ئاشکرایی دەبینەوە. یانی واقیعیەتی کارەکە وەها پێشاندەدا کە توانای دیتنی تەکنەلۆژیەکەمان نیە.

نموونەی ناودار لەم بارەیەوە کاری چەکوشە. هەتاکو کاتی بزماری پێ دەکوتی، تاکو ماوەیەکە بەم کارەوە خەریکی، ئەم چەکوشە دەست بەجێ دەبێتە بەشێك لەوجودی تۆو ئیتر هەست ناکەی چەکوش ڕەگەزێکی بێگانەیە کە کاری خۆت بەیارمەتی ئەم ئەنجام دەدەی‌و لەهەمووکاتی کارەکە لەخزمەتی تۆدایە.

یان ئەگەر کۆمپیوتەر لەبەر چاوبگرین، تاکو کاتێ کە تایپ دەکەی، کیبۆردو مانیتور لەدەستی تۆدایەو بەشێوەیەك بەهێزکەری توانییەکانی تۆیەو لەم کارەدا، سەرنجی تایبەتی خۆت تەنیا بەکارەکەتە. ئەمجا چ کاتێ تێدەگەی ئەو شتە، بوونی جیاواز لەبوونی تۆی هەیە؟ تەنیا کاتێ کە ئەم ئامرازە پەکی بکەوێ. وا داینێن، سەری چەکوشەکە بشکێت یان کۆمپیوتەرەکە کەم‌و کوری لێ پەیدابێت ئەوکاتەیە بەبوونی شتێ پەی دەبەی کە تاکو ئەوکاتەی هەبووت‌و کەڵکت لێ وەردەگرت‌و دنیای تۆی ڕێك‌وپێك دەکردو کارەکەتی بەپێشەوە دەبرد. ئەو ڕێژەیەی پێکی هێنابوو ڕێژەی شێوەکاری پێ دەڵێن.

بەو واتایە کە ئەو شتەی سەروکارت دەگەڵیا هەیە، وەك ئامرازی کاری لەگەڵ جەستەی تۆدا تێکهەڵکێشاوەو ئیتر بۆنی سەربەخۆی نیە. لەم پێگەوە، ئەم بابەتە سەرەکیە کە تەکنەلۆژیەکان یان سازراوەکان دەگەڵ وجودی مرۆڤدا پەیوەندی دروست دەکات‌و لەکاتی کارکردن یان هەڵسوکەوتی ژیاندا دەبێتە بەشێکی پچڕاوی زیندەگی ئەوانە.

شێوەی پەی بردنمان بەم تەکنەلۆژیایە یان سازراوانە چۆنە؟ کاتێ ئەو ئامرازە لەکار دەکەوێ، چۆن دەبێ. کەواتە ئەگەر گشتاندن کەین، یان کار بەیەك هۆکار یان ئامرازی تەکنەلۆژی درێژە پێ بدەین، بەکوێ دەگەین؟.

چۆن دەربارەی شێوەی تێکەڵ بوونی تەکنەلۆژییەکان دەناو زیندەگی هزر دەکەین، بە پرسێکی ڕەوشی ڕێنمایی دەکرێین، کاتێ باروذۆخی بەکارهێنان دەگەڵ باروذۆخی بەکارنەهێناندا بەراورد بکەین‌و ئەم پرسە بەدیدی دیرۆکی تەماشەکەین، سەبارەت بە تەکنەلۆژی بەشێوەی گشتی دەتوانین چی بڵێین، ئایا دەتوانین بە بوونی تەکنەلۆژی پەی ببەین؟.

ئایا تەکنەلۆژی دەتوانێ ئێمە بەشوێنێکیتر ڕێنمایی بکات؟ لەم سەردەمە نوێیەدا بینیومانە کە چۆن تەکنەلۆژی زانستی یاریدەدەری ئەم شێوەکار بەخشیەیەو ئێمە لەناوچەیەك بۆ ناوچەیەکی دیکە ڕۆیشتوین‌و ژێردەسەڵاتی خۆمان بەهێزکردووە. ڕووداوەکانی ئەم سەدەیە ئەمەیە ئەوەندە سەرکەوتن لەدەسەڵاتدا بەدەست هاتووە ئەوەندە گرنگی بە کاربردنی کارامەیی نەدراوە کە لەپاش سەدەی بیستەم ڕووبەڕووی حاڵەتێکی جیاواز بووینەوە، لەم حاڵەتەدا بەکارهێنانی لێهاتوویی‌و کارامەیی لەناوچووە.

ئایا ئەوە مانای چیە؟

بەم مانایەیە کە بەگفتەی (هایدگر) بەکاربردنی گریمان کردنی هەرشتێ، بەکەڵك هاتنی هەرشتێ، لەکاری دنیایدا وامان دانا کە بوونی ئەو شتە تەنیا بۆ بەکارهێنانە.

بەم مانایە کە وەها دنیایەکی گریمانی هەتا هەتاییە کە هەر چەند پێشتر کەڵکی لێ وەربگیردرێ، کۆتاییەك بۆ کەڵك وەرگرتن نیە. (هایدگر) ئەوە بەدەست دێنێ کە هەنووکە مرۆڤ بەرێ‌و شوێنی گەیشتووە کە ئەم جیهانە دژی راوەستاوەو ئادەمیزاد پەی بردووە کە ئەم جیهانە جیهانێکی بێ بڕانەوەیە دەگەڵ سەرچاوەی سنورداردا. لەئاکامدا، ئەگەر ئێمە مانای لەو دنیای بێ بڕانەوە ئەگەر وا داینێین کە لەگەڵ ئەم بێ ئاکاریەدا هەیە، هەرچەندە دەتەوێ کەلکی لێ وەرگری، دەکەوێنە ڕێوشوێنێکی تازەو لەبەر دەم سەرچاوە سنوردارەکاندا خۆمان دەبینین ئەمەش دەگەڵ مانەوەو ژیانی مرۆڤدا ناگونجێ‌و ناتوانین بوونمان هەبێت.

مەبەست لەهاوردنە ناوەوەی فەلسەفە ئەخلاق یان پرسەکان و بنەمای ئاکاری بۆ کاروباری تەکنەلۆژی و کەڵك وەرگرتنی ڕون بووەوە. ئێستاکە کەوتینە وەها جیهانێکەوە مرۆڤ چ سیستەمێ دامەزرێنێ کە بتوانێ لە جیهانێ کە دەستی بە سەر داگرتووە، کەڵکی شایستەی لێ وەربگرێ. لەلابەلای وەها رێ و شوێنێکە کە پێویست دەکات تێبینی ڕۆژ بە ڕۆژی فراوانی تەکنەلۆژی بکەین و ئایا دەتوانین ڕۆڵ لەبەهێزکردنی ئاستی لێپرسراوی جیهانی ببینین؟ یان ئەمەی کە بەهۆی بەلاوە نانی جەستە لەبەکارهێنانی ئاسایی ئەم تەکنەلۆژییە، دەسگەیشتنمان بەواقیعیەتی بەلاوەنان ئەو ڕێوشوێنە مەترسیدارە ترسناکە. جائێستاکە گەر بمانەوێ دەربارەی چیەتی تەکنەلۆژیای زانیاریەکان وەك چۆن دەربارەی سازراوەکان باس کرا باس بکەین، دەتوانین چی بڵێین؟ ئایا سازراوەکان کەلەم وتارەدا ئاماژەی پێ کراوەو ئێمە کەڵکی لێ وەردەگرین، هەروەکو حاڵەتی سازراوەکانن بەشێوە گشتی، بەڵام دەتوانرێ چیەتی تەکنەلۆژی زانیاری لەخەسڵەتی راڤەبوو کورتکرێتەوە لەئاکامدا، کاتێ تەکنەلۆژیانی زمانی یا ناوەڕۆکی قسەدەکرێت قسەمان بەم مانایە کەتۆ ڕووبەڕووی ڕێ و شوێنی دەبتەوە کە ناوەڕۆکی بەرهەم هاتوو بەپێی دەستوری دەخوێنرێتەوە. ئەگەر لەگۆشەی زمانیە بروانین، جیاوازی بنەڕەتی لەنێوان تەکنەلۆژیاکانی زمانی و تەکنەلۆژیە ئامرازیدا هەیە. ئەگەر تەکنەلۆژیە ئامرازییەکان سەربەسروشتن زمانیەکان بەزۆری سەر بە کەلتوور دەبن، بە وتە یەکیتر لێرەدا کەلتوور جێگای سرووشت دەگرێتەوە. ئەمجارە لەبەر ئەم تۆمارکردنی ئەوانە لەیەك کەلتووردا گرنگیخۆی هەیە جا ئێستا کە ئەم چەشنە پێکهاتەیە چ پرس و کێشەی ئاکاری دەتوانێ بۆمان بەدی بهێنێ؟ لەساڵەکانی ٧٠بەرنامەکانی کۆمپیوتەر لە دەرئەنجامەکان (پردازشها) و کۆپی سازیەکان زمانی ئەوەندە پرشتیان نەبو یەکێ لەزانایان، بەرنامەیەکی بەناونیشانی (ئەلیزا) نووسی بوو کەبۆمەبەستی ، لێك چوواندنی رەفتار یەك زانا بوو تاکو دەگەڵ ئەوبەرنامە، دەروونناس لەڕێگەی کۆمپیوتەرەوە بتوانێ دەگەڵ نەخۆشێکی خۆیدا پەیوەندی بکات. پێ بەپێی یەکتر بەرەو پێش برۆن، بەڵام بەکردەوە بەم شێوەیە بوو کە بەرێکەوت سکرتێری ئەم پرۆفیسۆرە پەیوەندی پەیداکرد دەگەڵ ئەم بەرنامەداو ئەو دەروونناسە بۆی دەرکەوت کە سکرتێر تا چ ئەندازە کەوتە ژێر کاریگەری ئەم بەرنامەیە. ئەو لەراستیدا دەبینێ ئەم بەرنامەیە بڕوا بەخۆبوونێکی تەواو بەکەس دەبەخشێ‌و بە هۆی ئەوە کە کەس ڕێوشوێنی مرۆی خۆی بسپێرێ بەیەك ماشێن. واقیعیەتیش ئەمە کە تۆیش دەتوانی لەوەها ڕێوشوێنێك دابیت، لەئاکامدا کەسەکە تووشی قەیرانێکی ئەخلاقی دەبێت کە لەکاتی کەڵك وەرگرتن لەم ماشێنە چۆن تەسلیم یان خۆی دەدۆڕێنی بەو دەزگایە، مەسەلەی بنەڕەتی ئەمەیە کە هەر تەکنەلۆژیەك لەڕێوشوێنە جیاوازەکاندا دەتوانێ لەخۆی ڕەفتارگەلێکی جۆراوجۆر پێشان بدات، ئەمجا لەبەر ئەمە مرۆڤ دەگەڵ باروذۆخێکدا تووش دەبێ کە لەبەکارهێناندا دەناسرێ نە پێشتر لەبەکارهێنان. لەراستیدا، تەکنەلۆژی لەوەها باروذۆخێکی تەمومژاوی دایە ناتوانرێ پێناسەبکرێ. لەچێوارچێوەیەکی دیاریکراودا، تەمومژاوی خەسڵەتی سروشتی هەر تەکنەلۆژیایەکە. ئێستا دەتوانرێ دەربارەی تەکنەلۆژیای زانیاریەکان بە هۆی خەسڵەتی زمانەکەیەوە چەند برابر ببینین. لەبەکاربردندایە کە هەر تەکنەلۆژیایەك یان سازراوییەك چییەتی خۆی پێناسە بکات‌و دەتوانێ چوارچێوەیەك بێت بۆ ئەمەی کە مرۆڤ لەتەکیدا پرسە ئاکاریەکان پێناسە بکات. بەم شێوەیە کە مرۆڤ بتوانێ هاوڵاتیەکی جیهانی بێت بە هەر حاڵ، دەتوانرێ ئێدیما بکرێ لەگەڵ ئەم تەکنەلۆژیایانە کە پشتی بەزانستەوە بەستووەو هەمیشەش ڕووبەڕووبەرەبەرەسەندنە لەهەندێ ناوچەی ژێر دەسەڵاتدا بە شێوەیەك دەبێ لەهەندێ ئاکاری باودا بەداواداچوونەوە بکرێت. باشترین نموونە دەربارەی لەدایکبوون یان مردنە کە بەئیمکاناتی پزیشکی بەدەست هاتووە، دەتوانرێ کاتی لەدایکبوون یان مردن دیاری بکرێت، ئەمجا لەبەر ئەمە توانای بڕیاردانی مرۆڤ لەبارەی تەکنەلۆژیایەکاندا پتر بووەو لەم بارەشەوە مرۆڤ تووشی جۆرەها قەیرانی ئاکاری بۆوەتەوە. تەکنەلۆژیا ئەمەندە ئیمکاناتی ژیواری بۆ مرۆڤ ئامادەکردووە کە لەدەروونی ئەو دەرفەتی پێ بەپێی لەگەڵ تەکنەلۆژیادا نیە، بە متمانەکردن لەوەها ڕێوشوێنگەلێکە، ئێستاکە کەلتوریش لەتەکنەلۆژی تێربووە. ئاکامەکانی ئەم ڕێوشوێنە لەچێواچێوەی کەلتووری ئینتەرنێتی هەنگاوی یەکەمی هەڵگرتووە. لەزەمانی کۆندا لەبەر کەمی تەکنەلۆژیا کەلتوری والآ ئاسایی بوو، بەڵام لەم ڕۆژانەدا بەهۆی بوونی تەکنەلۆژیای پێشکەوتووەوە کەلتوری ڕووەو نزمی دەبینین. دەبێ ببینین ئایا تەکنەلۆژیای بەرز پێچەوانەی کەلتوری والآیە یان نا؟.

خەون و خەیاڵ

کاوە حوسێن (زانکۆی سلێمانی)

ووتیان ئەمڕۆ زۆر گریاوی دوا شیعرمت خوێندبووەوە
وێنەی خۆتت تیابینی بوو یادی منت کردبووەوە
ووتیان گوایە بەتاسەوە هەواڵی منت پرسی بوو
لەلای هەموو هاوڕێکانم دڵتەنگی خۆت دەربڕی بوو
پێیان ووتم پەشیمانی هۆن... هۆن لەچاوتا ئەباری
نازانم بۆ من دڵتەنگی یا لەشێتی خۆت بێزاری
چاوەڕێی لێبووردن مەبە لەمن‌و شیعرو خۆشەویستی
چۆن ڕۆیشتووی هەروا بڕۆ تۆ دوای خەون‌و خەیاڵ کەوتی

دڵنیام کەوە

ڕۆژگار محسین

گەر ئەزانیت ....
تۆش وەك خۆری دەم ئێوارە
جێم ئەهێڵی و ئاوا ئەبیت
گەر ئەزانیت ....
خۆشەویستیت باڵدارێکی
بێ لانەیەو لەچاوانم زوو
وون ئەبیت
تازووە ئەی یار
باڵی حەزەکانم ببەستەوە
بەتاڵی پرچەکانت بیدە
بەدەم زریانێ
تانەبمە سێرەی ژانەکانت
گەر ئەزانیت ....
ئەستێرەی شادیت
لەئاسمانی بەختما نادرەوشێتەوە ...؟
گەر ئەزانیت ....
مۆمی وەفات گڕناگرێ و
ناتوێتەوە
تازووە
نیشتیمانی خۆشەویستیت

جێ بهێڵم
بەر لەوەی تەنیام کەی
گەرئەزانیت....
نابمە هەوێنی شعرێك و
ئیلهامی نیوە شەوێ
گەرئەزانیت ....
ئەبیتە مۆتەکەو بۆ
زڕاندنی خورپەی خەوێ
هەناسەکەم دڵنیام کە
تاکو زووە
زۆر جار لەشەقەی باڵم
داوە هێلانەی وام جێ
هێشتووە..........!!؟

خۆشەویستەکەم

سەرۆك

خۆشەویستە سەنگین‌و ڕەنگینەکەم
لەدڵی پڕ تاسەوە حەز بەدیدارت دەکەم
ئازیزە هەرگیز نەبێزراوەکەم
گوڵی چرۆی دڵە بچکۆلانەکەم
تامەزرۆی بزەی سەر لێوانتەکەم
حەز لەشەرابی لێوت دەکەم
بەس تۆم لێ دیار بی ئازیزەکەم
دنیا هەر بۆ من‌و تۆیە خۆشەویستەکەم
ئەو فرمێسکانەی لەچاوتا قەتیس ماوە
دڵنیام کە خۆشەویستی‌یە لات ماوە
دائیم تامەزرۆی شەرابی لێوت دەکەم
حەز بەخۆشی‌و شادی تۆ دەکەم
یاخوا قەد ناخۆشی نەبینی
چونکە یەکەم کەسی وا خۆشم ویستووی
هەر چۆنت باس بکەم هێشتا هەر کەمە
هەر خۆم دەزانم سەیری ئەو چاوانە چەند مەستە
خۆشەویستە سەنگین‌و سالارەکەم
پێم خۆشە داییم دەست لەملانت کەم....